

Małgorzata Konopnicka-Szatarska
Kontrreformacja w księstwie głogowskim (XVI-XVIII wiek)
Zielona Góra 2002, ss. 187.

Problemy życia religijnego na Śląsku w dobie reformacji i kontrreformacji wzbudzają od pewnego czasu coraz większe zainteresowanie badaczy¹. Opublikowana w serii „Historia” przez Wydawnictwo Uniwersytetu Zielonogórskiego książka M. Konopnickiej-Szatarskiej wyraźnie wpisuje się w ten zakres poszukiwań. Praca ta jednocześnie kontynuuje prowadzone przez zielonogórskich historyków badania², dzięki czemu księstwo głogowskie stało się jedynym obszarem Śląska, który doczekał się pełnego przedstawienia przemian religijnych w XVI-XVII wieku. Książka M. Konopnickiej-Szatarskiej zasługuje na szczególną uwagę ze względu na wykorzystanie bardzo bogatej literatury i przede wszystkim nieznanych lub słabo znanych do tej pory źródeł.

¹ Wystarczy tu wymienić chociażby niektóre nazwiska spośród nich: W. Bochnak, K. Dola, J. Harasimowicz, J. Mandziuk, K. Matwijowski, J. Pater.

² T. D z w o n k o w s k i, *Straty gospodarcze miast księstwa głogowskiego w okresie wojny 30-letniej*, [w:] *Wojna 30-letnia (1618-1648) na ziemiach nadodrzańskich*, Zielona Góra 1993; D. D o l a n s k i, *Najspokojniejszy Kościół. Reformacja XVI wieku w księstwie głogowskim*, Zielona Góra 1998; T. J a w o r s k i, *Wojna, pokój i religia a ruchy ludnościowe na polskim pograniczu zachodnim w XVII i na początku XVIII w.*, Zielona Góra 1998 i inne.

W swojej pracy autorka, kierując się teoretycznymi propozycjami J. Tazbira, przyjęła szeroką definicję kontrreformacji jako prądu w Kościele katolickim zmierzającego do reformy wewnętrznej, zwalczania postępów reformacji i odzyskiwania straconych pozycji.

Praca M. Konopnickiej-Szatarskiej ma charakter nowatorski, stanowiąc pierwsze polskie tak obszerne opracowanie poświęcone wyłącznie problematyce kontrreformacji na Śląsku. Musiała więc autorka zmierzyć się z problemem określenia czasowych granic tego procesu, tym bardziej że w dotychczasowej praktyce spotykamy się z wieloma dość rozbieżnymi propozycjami, np. 1609-1707³, 1526-1707⁴, 1577-1675⁵; w końcu J. Mandziuk w swojej *Historii Kościoła katolickiego na Śląsku* zaproponował daty graniczne 1608-1682⁶. Wyszedł on jednak z innych niż M. Konopnicka-Szatarska założeń teoretycznych, posługując się węższą definicją pojęcia *kontrreformacja* oraz ponadto kategoriami *reforma katolicka* i *dominacja Kościoła katolickiego*. Stosując w odniesieniu do syntezy J. Mandziuka definicję zaproponowaną przez autorkę recenzowanej pracy, otrzymujemy cezury 1574-1742. Przyjęte przez M. Konopnicką-Szatarską lata 1580-1740 w różnym stopniu nawiązują do wcześniejszych propozycji i w powiązaniu z przyjętą przez nią definicją kontrreformacji są głosem w dyskusji nad procesami zachodzącymi nie tylko w śląskim Kościele katolickim od połowy XVI do połowy XVIII wieku.

Opracowanie M. Konopnickiej-Szatarskiej składa się z sześciu rozdziałów, z których pierwszy, o charakterze wprowadzającym, w usystematyzowany i zarysowy sposób przedstawia problemy polityczne, gospodarcze i społeczne badanego okresu, określając ogólne uwarunkowania działań kontrreformacyjnych na Śląsku.

Bezpośrednio z problematyką pracy związany jest rozdział drugi pt. „Powstrzymywanie naporu i osłabianie reformacji”. W części tej została dokonana analiza przebiegu kontrreformacji w kontekście wydarzeń politycznych XVII i pierwszej połowy XVIII wieku. Autorka wyróżniła tu w podrozdziałach trzy okresy w rozwoju śląskiej kontrreformacji:

- 1) okres pokojowego rozwiązywania konfliktów do wojny trzydziestoletniej,
- 2) okres radykalizacji postępowania wobec protestantów obejmujący czas wojny trzydziestoletniej oraz drugą połowę XVII wieku po rok 1705,
- 3) okres pogłębiania się podziałów wyznaniowych od 1705 do 1740 roku.

³ E. A n d e r s, *Geschichte der evangelischen Kirche Schlesiens*, Breslau 1883.

⁴ P. K o n r a d, *Schlesische Kirchengeschichte*, Breslau 1908.

⁵ K. P i w a r s k i, *Historia Śląska w zarysie*, Katowice-Wrocław 1947. W podobnym czasie cezury kontrreformacji umiejscawia tenże autor wraz z J. Leszczyńskim w *Historii Śląska*, red. K. Maleczyński, t. 1, cz. 3, Wrocław-Warszawa-Kraków 1963.

⁶ J. M a n d z i u k, *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku. Czasy reformacji protestanckiej, reformy katolickiej i kontrreformacji*, t. 2, Warszawa 1985. Autor tej publikacji postępuje się węższą niż M. Konopnicka-Szatarska definicją kontrreformacji.

Określenie dynamiki kontrreformacji na Śląsku jest sprawą dość skomplikowaną, o czym świadczą znacznie różniące się od siebie propozycje wcześniejszych badaczy tej problematyki. H. Ziegler wskazywał daty: 1618-1621, 1621-1631, 1631-1675 i 1675-1741⁷, J. Mandziuk zaś 1574-1608, 1608-1682, 1682-1742⁸. Problematyczna w tych cezurach wydaje się kwestia wojny trzydziestoletniej. M. Konopnicka-Szatarska wskazała w swojej pracy: „Okres, który nastąpił po ogłoszeniu pokoju westfalskiego, stanowił kolejny etap kontrreformacji” (s. 52). Konstatacja ta jest bardzo ważna i skłania ku głębszej refleksji. Z dokonanej przez badaczkę analizy wyraźnie wynika, że czasy wojny trzydziestoletniej i lata 1648-1705 cechują się różnym charakterem i dynamiką przemian. Warto więc może zastanowić się, czy m.in. na podstawie badań M. Konopnickiej-Szatarskiej nie należałoby wydzielać w dziejach śląskiej kontrreformacji wojny trzydziestoletniej jako odrębnego etapu, charakteryzującego się wyjątkową, wojenną specyfiką⁹.

Następne rozdziały ujmują kwestię kontrreformacji w księstwie głogowskim w ujęciach problemowych. I tak rozdział trzeci dotyczy finansowego i gospodarczego kontekstu przemian religijnych w XVII i pierwszej połowie XVIII wieku; rozdział czwarty aktywności religijnej Kościoła katolickiego; rozdział piąty przedstawia przemiany w szkolnictwie i rozdział szósty wzajemne wpływy kontrreformacji i sztuki. Przyjęta w tej części książki narracja synchroniczna spowodowała, że zostały zagubione wyodrębnione w rozdziale drugim ciągi temporalne. Szkoda więc, że w zakończeniu poszczególnych rozdziałów autorka nie wskazała na dynamikę przemian w omawianym zakresie problemów. Wydaje się, iż takie podsumowanie, wskazujące na tempo i rodzaj zmian w wyodrębnionych wcześniej okresach, mogłoby podnieść walory poznawcze tak interesująco skonstruowanych analiz.

Wróćmy jeszcze do rozdziału trzeciego. Autorka podjęła się w nim bardzo ambitnego zadania opisu finansowych i gospodarczych restrykcji wobec protestantów ze strony obozu kontrreformacji. Dotyczy to zwłaszcza stosunków między Kościołem a poddanymi w dobrach kościelnych, zwłaszcza jezuickich, nie wszystkie bowiem nakładane na chłopów obciążenia wynikały z przyczyn religijnych, będąc zwykłymi w gospodarce feudalnej podatkami. Nie wszystkie też wystąpienia chłopów przeciwko właścicielom feudalnym miały charakter religijny, choć często postulaty ekonomiczne łączone były z kwestiami wyznaniowymi. Bardzo ważne jest spostrzeżenie M. Konopnickiej-Szatarskiej, iż jezuici nie prowadzili jakiejś skoordynowanej polityki wobec poddanych, których położenie zależało od zarządzających majątkiem osób.

⁷ H. Ziegler, *Die Gegenreformation in Schlesien*, Halle 1888.

⁸ J. Mandziuk, *op. cit.*

⁹ Tak potraktowali wojnę trzydziestoletnią P. Konrad (*op. cit.*) oraz K. Piwarski i J. Leszczyński (*Historia Śląska...*), choć w tym wypadku należy pamiętać, iż postrzegana ona była przez pryzmat historii nie tylko Kościoła, ale ogólnie – dziejów Śląska.

Niezwykle interesujący jest rozdział czwarty, prezentujący cały arsenał szykan, którymi dysponował Kościół katolicki w stosunku do innowierców. Autorka opisała tutaj zarówno nakładane kary, opłaty, restrykcje związane z uprawianiem kultu, czynione utrudnienia w kontaktach pomiędzy ewangelickimi księżmi i ich wiernymi, jak i formy oporu ze strony luteran. Szkoda jedynie, że w rozdziale tym nie została bliżej przedstawiona geneza kościołów granicznych, łaski i pokoju. Autorka oczywiście ją zna, przedstawia przecież niektóre aspekty działalności tych kościołów, ale dla niektórych czytelników rzecz cała wymagałaby dopowiedzenia. Nadzwyczaj cenny jest wpływający z tego rozdziału wniosek, iż duchowieństwo katolickie mimo zaleceń soboru trydenckiego prezentowało równie niski intelektualnie i moralnie poziom, jak w okresie poprzedzającym bezpośrednio reformację.

Rozdział piąty przedstawia słabo znaną w odniesieniu do księstwa głogowskiego politykę pozyskiwania wiernych przez Kościół katolicki za pomocą oświaty. Na uwagę zasługuje zwłaszcza *passus* poświęcony teatrowi jezuickiemu, oparty na niewykorzystywanych do tej pory źródłach. Warto podkreślić, iż w rozdziale tym autorka większą uwagę zwróciła na wskazanie dynamiki przemian religijnych w okresie kontrreformacji w księstwie głogowskim. Z podjętą tu problematyką ściśle łączy się rozdział szósty, w którym zostały przedstawione w kontekście kontrreformacji dokonania Kościoła katolickiego w architekturze i wyposażeniu kościołów budowanych na przełomie XVII i XVIII wieku w księstwie głogowskim. Za dodatkowy walor książki należy uznać zawarty w niej, materiał ilustracyjny (często o archiwalnym charakterze) odnoszący się do historii architektury.

Reasumując: Małgorzata Konopnicka-Szatarska dała bardzo interesujące, oparte na bogatym materiale źródłowym studium z historii śląskiej kontrreformacji, które inspiruje często do nowych przemyśleń i wniosków. Autorka bardzo dobrze wywiązała się z ambitnego zadania, a jej praca stanowi istotny wkład do badań nad dziejami nie tylko śląskiej religijności.